

ISSN 1641-0033

POLSKIE TOWARZYSTWO HISTORYCZNE
ODDZIAŁ W BIAŁYMSTOKU

BIULETYN HISTORII POGRANICZA

Nr 13

Białystok 2013

Biuletyn Historii Pogranicza

Pismo Oddziału Polskiego Towarzystwa Historycznego w Białymstoku
(współpraca Fundacja Historyków Pogranicza – w organizacji)

Rada Redakcyjna

Adam Dobroński (Białystok), Jan Dziegielewski (Warszawa),
ks. Tadeusz Krahel (Białystok), Algis Kasperavicius (Wilno), Wasilij Kuszniier (Mińsk),
Alvydas Nikžentaitis (Wilno), Aleś Smalianczuk (Grodno–Wilno)

Redakcja

Jan Jerzy Milewski – redaktor,
Aleksander Krawcewicz (Grodno) i Rimantas Miknys (Wilno) – zastępcy redaktora,
Marek Kietliński, ks. Tadeusz Kasabuła, Cezary Kukło,
Paweł Niziołek, Jan Snopko, Wojciech Śleszyński

Recenzenci

prof. dr hab. Norbert Kasperek (Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie)
prof. dr Česlovas Laurinavičius (Instytut Historii Litwy w Wilnie)

Adres Redakcji

15-637 Białystok, ul. Warsztatowa 1a
e-mail: pth@hum.uwb.edu.pl
jerzy.milewski@ipn.gov.pl

Libra s.c. Wydawnictwo i Drukarnia
tel. +48 85 732 22 71; fax +48 85 732 73 20
kom. +48 608 393 232; kom. +48 606 227 772
biuro@libradruk.pl
www.libradruk.pl

VITALIJA STRAVINSKIENĖ

Instytut Historii Litwy

STOSUNKI MIĘDZYETNICZNE W WILNIE W LATACH 1920–1939

Wstęp

Zagadnienie struktury etniczno-demograficznej Wilna w pierwszej połowie XX w. cieszy się coraz większym zainteresowaniem badaczy. Największy wkład w badanie tej problematyki wnieśli polscy naukowcy, którzy zanalizowali ogólne procesy polityczne, społeczne i kulturowe zachodzące w Wilnie i na Wileńszczyźnie w okresie międzywojennym. Interesowały ich także stosunki międzyetniczne w wielonarodowym Wilnie. Należy jednak zauważyć, że w polskiej historiografii utrwały się opinie o pokojowym współistnieniu w tym mieście różnych narodowości. Jednak czy rzeczywistość sytuacja niedominujących w mieście grup mieszkańców – Żydów, Litwinów czy Białorusinów i innych była dobra, czy – mimo wszystko – spotykali się oni, ze strony stanowiących większość Polaków, z pogardą, obelgami i przemocą fizyczną? Czy faktycznie w Wilnie stosunki narodowościowe były wzorcowe, idealne i nie panował asymilacyjny model ich rozwoju, eliminujący właściwości etniczne?

Sytuacji grup etnicznych w Wilnie i na Wileńszczyźnie między I i II wojną światową poświęcono kilka prac. Należy przywołać publikacje Salomona Atamukas, Joanny Januszewskiej-Jurkiewicz, Eleonory Kirwiel, Broniusa Makauskasa, Theodora R. Weeksa, Jarosława Wołkonowskiego¹, w których pod różnym kątem zostały omówione stosunki międzyetniczne w kontekście szerszym, tj. państwowym (Polski) i regionalnym (Wileńszczyzny). Jedni autorzy (Wołkonowski, Januszewska-Jurkiewicz) określili stosunki międzyetniczne jako współistnienie, inni (Makauskas, Atamukas) – podkreślili ograniczanie poszczególnych grup etnicznych, czy to Litwinów czy to Żydów.

¹ S. Atamukas, *Lietuvos žydų kelias*, Vilnius 2007; J. Januszewska-Jurkiewicz, *Stosunki narodowościowe na Wileńszczyźnie w latach 1920–1939*, Katowice 2010; E. Kirwiel, *Kresy Północno-Wschodnie Rzeczypospolitej Polskiej w latach 1918–1939*, Lublin 2011; B. Makauskas, *Vilnijos lietuvių 1920–1939 metais*, Vilnius 1991; T. R. Weeks, From „Russian” to „Polish”: Vilna–Wilno 1900–1925, http://www.ucis.pitt.edu/nceeer/2004_819-06g.Weeks.pdf; J. Wołkonowski, *Stosunki polsko-żydowskie w Wilnie i na Wileńszczyźnie 1919–1939*, Białystok 2004.

Rimantas Miknys², który omówił multietniczność i multikulturowość Wilna w perspektywie historycznej, stwierdził, że w l. 1920–1940 w stosunkach narodowościowych, zwłaszcza między Polakami i Litwinami, istniało napięcie i wrogość, jednak na płaszczyźnie kulturowej dominował model relacji opartych na współistnieniu³. Głównymi inicjatorami i patronami takiego modelu byli intelektualiści wileńscy różnych narodowości. Informacje o działalności i powiązaniach między Żydami, Litwinami i Białorusinami w dziedzinie kultury w owym okresie znajdujemy w monografiach i pracach zbiorowych⁴.

Cennym źródłem informacji o ówczesnych stosunkach narodowościowych są dzienniki i wspomnienia mieszkańców Wilna. Niektóre z nich zostały opublikowane⁵, inne (Veroniki Alseikienė, Pranasas Razmukasa, Rapolasa Mackonisa) są przechowywane w zbiorach rękopisów w państwowych i prywatnych archiwach. Pozwalają one na lepsze zrozumienie postaw przedstawicieli różnych narodowości wobec aktualnych wówczas kwestii, między innymi stosunków międzyetnicznych.

Przygotowując artykuł autorka w większości korzystała z dokumentów archiwalnych, znajdujących się w archiwach i zbiorach rękopiśmiennych na Litwie i w Polsce. Przechowywane w Litewskim Centralnym Archiwum Państwowym (LCAP) dokumenty polskich organów władzy (Delegata Rządu Polskiego, Komisarza Rządowego, Urzędu Wojewódzkiego Wileńskiego, Kuratorium Okręgu Szkolnego Wileńskiego i in.) są świadectwem prowadzonej polskiej polityki narodowej, nastawionej na umacnianie w Wilnie pozycji mieszkańców narodowości polskiej i kontrolę życia przedstawicieli mniejszości etnicznych. Należy podkreślić, że środki administracyjne i finansowe stosowane przez lokalne władze były skutecznym narzędziem ograniczania lub pobudzania działalności organizacyjnej niedominujących grup etnicznych.

Materiały znajdujące się w Dziale Rękopisów Biblioteki Litewskiej Akademii Nauk im. Wróblewskich (DzR BLAKW) są cenne z tego względu, że są tam przechowywane dokumenty litewskich organizacji oraz ich aktywnych działaczy. Ilustrują one sytuację Litwinów w Wilnie, co pozwoliło zanalizować ich postawy wobec różnych problemów oraz zmianę tych postaw.

Przechowywane w Archiwum Akt Nowych (AAN) w Warszawie dokumenty polskich instytucji centralnych (Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, Zagranicznych, Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego oraz innych), ilustrują tendencje w polskiej polityce dotyczącej kwestii narodowościowych, próby wykorzysta-

² R. Miknys, *Vilniaus multikultūriškumas ir nūdienos lietuvių tapatybės paradoksai, Lietuvių ir lenkų santykiai amžių tekmeje. Istorinė atmintis*, Vilnius 2009, s. 103–120; R. Miknys, *Wilno – miasto wielonarodowe i punkt zapalny w stosunkach polsko-litewskich* [w:] *Tematy polsko-litewskie*, Olsztyn 1999, s. 84–104.

³ R. Miknys, *Vilniaus multikultūriškumas...*, s. 113.

⁴ *Vilniaus kultūrinis gyvenimas: tautų polilogas 1900–1945*, Vilnius 2012; „*Naša Niva*” *Vilniaus kultūros kontekste*, Vilnius 2007; D. Alseika, *Vilniaus krašto lietuvių gyvenimas 1919–1934*, Vilnius 1935; B. Šemis (M. Biržiška), *Vilniaus Golgota. Okupuotosios Lietuvos lietuvių darbo ir kančių 1919–1928 metų dienoraštis iš laikraščių surinktas*, Kaunas 1930; J. Karosas, *Kalba Vilniaus akmenys*, Vilnius 1963.

⁵ *Vilniaus klausimas 1918–1922*, Vilnius 2013; P. Bieliauskas, *DienoRaštis 1920–1957*, Vilnius 2012; S. Bakas, *Nutapyta žodžiais: Vilniaus prisiminimai*, Vilnius 2009; A. Brizgys, *Aš – mano žmogus Morkus*, [Vilnius 2002]; M. Tankas, *Kalendoriaus lapeliai*, Vilnius 1969.

nia wileńskich Litwinów do rozwiązania problemów polskiej polityki zagranicznej (np. dążenie do normalizacji stosunków między Polską i Litwą, co pośrednio mogło wpływać na życie Litwinów w Wilnie).

Celem autorki jest omówienie stosunków międzyetnicznych w Wilnie w l. 1920–1939, ukazanie czynników wpływających na dynamikę ich zmian, przedstawienie postaw lokalnych władz wobec różnych grupy etnicznych zamieszkujących miasto, nękających je problemów i sposobów ich rozwiązywania. Lata 1920–1939 zostały określone jako „polski” etap rozwoju miasta, zapoczątkowany gdy po interwencji wojskowej gen. Lucjana Żeligowskiego w październiku 1920 r., Wilno stało się stolicą quasi niezależnej Litwy Środkowej, a wkrótce częścią składową Polski. Okres ten zakończył się jesienią 1939 r., gdy rozpoczął się nowy etap rozwoju miasta w granicach Litwy.

Sytuacja etniczno-demograficzna i lokalizacja grup etnicznych w Wilnie w latach 1920–1939

W rozwoju etniczno-demograficznym Wilna w tych latach należy wyróżnić trzy etapy: 1) lata 1920–1925 – intensywny wzrost liczby mieszkańców; 2) lata 1926–1932 – spowolnienie tempa wzrostu; 3) lata 1932–1939 – okres stabilnej sytuacji demograficznej. W pierwszym etapie na zmiany demograficzne w największym stopniu wpływały intensywne procesy migracyjne: z Rosji do Wilna powrócili byli mieszkańcy, przeniosły się tu też osoby z innych państw i regionów Polski. Oszacowano, że z Wilna w głąb Rosji w 1915 r. ewakuowało się około 90–100 tys. osób⁶. Proces migracyjny był szczególnie wyraźny na początku omawianego okresu, gdy do Wilna wróciło kilkadziesiąt tysięcy mieszkańców. Po przyłączeniu miasta do Polski, rozpoczęto tworzenie różnych instytucji państwowych i organizacji społecznych⁷. Wysłano do pracy w nich osoby z innych województw Polski (poznańskiego, krakowskiego, lwowskiego i in.). W l. 1920–1923 liczba wilnian znacznie wzrosła: z 128,5 tys. (1920 r.) do 167,4 tys. (1923 r.)⁸. Ponadto, Wilno jako największy ośrodek miejski na terenach północno-wschodnich, przyciągał migrantów ekonomicznych, poszukujących tu lepszych warunków życia. Dostępne dane wskazują, że wielu pracowników, zwłaszcza spośród służby domowej czy robotników, przybyło do Wilna głównie z województw wileńskiego i nowogródzkiego. Jednak kryzys gospodarczy pod koniec lat dwudziestych zmienił kierunek migracji, zamiast: wieś – Wilno na: wieś – zagranica. Wielu mieszkańców wsi województwa wileńskiego rozpoczęło

⁶ Taką liczbę uzyskano, prawdopodobnie, po odjęciu od liczby mieszkańców Wilna w 1913 r. wynoszącą 240 tys., wynik spisu ludności przeprowadzonego przez Niemców w 1916 r. (około 141 tys.), *Памятная книжка Виленской Губернии*, Вильна 1913, cz. 2, s. 2; M. Brensztejn, *Spisy ludności m. Wilna za okupacji niemieckiej od d. 1 listopada 1915 r.*, Warszawa 1919, s. 21.

⁷ V. Stravinskienė, *Ethnic-Demographic Changes in the Data of the Statistical Sources of the City of Vilnius (1920–1939)*, „Lithuanian Historical Studies” 2013, vol. 17, s. 131.

⁸ *Ibidem*, s. 132. Głównym czynnikiem przyrostu demograficznego była migracja, gdyż przyrost naturalny w tym okresie to zaledwie 5082 osoby.

pracę w gospodarstwach rolnych na Łotwie, wyjeżdżano też do Ameryki Południowej (Brazylia, Argentyna) i innych krajów⁹.

Sytuacja etniczno-demograficzna Wilna na początku omawianego okresu wyglądała następująco: w 1920 r. miasto liczyło 128,5 tys. mieszkańców, z czego Polacy stanowili 72 tys., Żydzi – około 47 tys., Rosjanie – 4 tys., Litwini – około 3 tys., Białorusini – około 2 tys., inni – 1,2 tys.¹⁰ Pod koniec omawianego okresu Wilno liczyło około 193 tys. mieszkańców, z czego około 128 tys. stanowili Polacy, około 54 tys. Żydzi, ponad 7 tys. Rosjanie, po około 1,5 tys. Litwini, Białorusini i przedstawiciele innych narodowości¹¹. Należy jednak zauważyć, że dane te są przybliżone, gdyż zbierający je pracownicy polskich instytucji posiadali jedynie dane orientacyjne, które otrzymywali drogą obliczeń teoretycznych. W dokumentach Działu Statystyki Magistratu Wilna odnotowano, że od 1934 r. liczba mieszkańców miasta była obliczana w oparciu o dane z 1933 r., dodawano jedynie roczny przyrost naturalny¹². Przyrost naturalny w Wilnie w okresie 1920 – czerwiec 1939 r. wyniósł około 22 tys. osób¹³. Głównym czynnikiem zmian demograficznych w mieście był zatem mechaniczny przyrost (migracja), którego przy obliczaniu liczby mieszkańców w drugiej połowie lat trzydziestych XX w. nie uwzględniano.

W rzeczywistości Wilno zamieszkiwało nieco więcej osób narodowości niepolskiej niż wykazywano w oficjalnej statystyce. Według obliczeń autorów żydowskich w 1939 r. w mieście było około 60 tys. Żydów. Liczbę Rosjan w Wilnie szacowano na około 12–13 tys., Litwinów – 5–6 tys. Liczba Białorusinów również była większa, gdyż jedynie Białorusinów-katolików w dokumentach kurii wileńskiej odnotowano 2 tys.¹⁴ Ponadto, podczas spisu ludności w 1931 r. niektórzy Białorusini jako język ojczysty wskazali język polski¹⁵, dlatego zostali uznani za Polaków.

Narodowości Wilna miały „swoje” dzielnice. W 1939 r. w „dużym” Wilnie najgęściej zamieszkałe było centrum i Starówka. W owym czasie mieszkało tam około 40 proc. ludności (około 75 tys. osób)¹⁶. Znaczną część mieszkańców tej dzielnicy stanowili Żydzi (około 35 tys.), tam również mieszkała większość Litwinów i Białorusinów. Do gęściej zaludnionych dzielnic należy zaliczyć też Nowe

⁹ Pismo Urzędu emigracyjnego do Urzędu Wojewódzkiego Wileńskiego, 19 IV 1928, LCAP, z. 51, op. 12, t. 428, brak paginacji (b.p.); O pracy sezonowej na Łotwie, *ibidem*, t. 1887, 2118, 2681 i in.

¹⁰ V. Stravinskienė, *op. cit.*, s. 143.

¹¹ Statystyka mieszkańców m. Wilna według płci, wieku, wyznania religijnego, języka i piśmienności, 1939 r., LCAP, z. 64, op. 20, t. 986–990.

¹² Statystyka mieszkańców m. Wilna, *ibidem*, t. 921, k. 22.

¹³ V. Stravinskienė, *op. cit.*, s. 135–136.

¹⁴ S. Atamukas, *op. cit.*, s. 178; B. Mąkauskas, *op. cit.*, s. 21; P. Bieliauskas, *op. cit.*, s. 346; Statystyka parafialna za r. 1934, DzR BLAKW, z. 318–10271, k. 1v.; Liczba cerkwi i wyznawców prawosławia w Wilnie według stanu na 1 lipca 1925 r., LCAP, z. 53, op. 23, t. 725, k. 370; В. Барановский, Г. Потащенко, *Староверие Балтии и Польши: краткий исторический и биографический словарь*, s. 72. Liczba prawosławnych w Wilnie wynosiła około 9 tys., staroobrzędowców około 5 tys. Uwzględniając jednak to, że część Białorusinów w Wilnie była wyznania prawosławnego, prawosławnych Rosjan było 7–8 tys.

¹⁵ Sprawozdanie z akcji spisu ludności na terenie gminy miejskiej m. Wilno, LCAP, z. 51, op. 4, t. 503, k. 274.

¹⁶ Statystyka mieszkańców m. Wilna według płci, wieku, wyznania religijnego, języka i piśmienności, 1939 r., LCAP, z. 64, op. 20, t. 986–990.

Miasto (25,3 tys. mieszkańców, z czego 16 tys. stanowili Polacy i około 7 tys. Żydzi) oraz Śnipiszki (25,1 tys. mieszkańców, w tym 19,6 tys. Polaków i 4 tys. Żydów)¹⁷. Dzielnice Rossa i Lipówka miały 27,5 tys. mieszkańców (22,3 tys. Polaków, około 3 tys. Żydów i około 2 tys. Rosjan). W innych częściach miasta (Zarzecze, Antokol, Zwierzyniec) mieszkało około 22 tys. osób, których większość stanowili Polacy. Najślabiej zaludnione były Bołtupie, Jerozolimka, Wilcza Łapa i Markucie – od 1 do 4,5 tys. mieszkańców. Na obrzeżach w większości mieszkaly osoby mniej zamożne.

Nieliczne ilościowo wspólnoty, jak np. Karaimi (około 200 osób), Tatarzy (około 300), Niemcy (ponad 500) skupiły się w centrum miasta oraz na Zwierzyniu (Karaimi), Zarzeczcu (Niemcy) i Śnipiszkach (Tatarzy).

Cechy polskiej polityki narodowej prowadzonej w Wilnie

Polska polityka narowodościowa w l. 1920–1939 była zróżnicowana. Inaczej wyglądała w stosunku do mniejszości liczniejszych (Żydów, Niemców, Ukraińców czy Białorusinów), inaczej – w stosunku do wspólnot małych liczebnie (Karaimów, Tatarów, Litwinów). Ówczesną polską politykę w tej dziedzinie można określić jako połączenie dążeń do asymilacji mniejszości etnicznych oraz wspierania potrzeb niektórych z nich, o ile nie przeszkadzało to realizacji głównego celu. Polskie władze zajmowała modernizacja państwa, której potrzeba była szczególnie aktualna na wschodnich obrzeżach kraju (tereny te były słabo zurbanizowane i zindustrializowane, a poziom wykształcenia mieszkańców niski itp.). W tej części Polski mieszkało wielu nie-Polaków (Ukraińców, Białorusinów, Żydów, Rosjan, Litwinów), nieprzychylnie nastawionych do państwa polskiego. Dlatego władze polskie przez politykę administracyjną (wzmacnianie lokalnych instytucji państwowych), gospodarczą (przydzielanie ziemi polskim osadnikom wojskowym i cywilnym), etniczną (ograniczanie praw mniejszości narodowych), kulturalno-oświatową (promocja i wspieranie polskiej kultury, rozwój oświaty państwowej) i migracyjną (wysyłanie na tereny zamieszkałe przez mniejszości polskich urzędników i ich rodzin) prowadziły asymilację wschodnich obrzeży¹⁸. Należy jednak podkreślić, że problemy województwa wileńskiego nie były w centrum uwagi władz państwowych¹⁹. Jak podkreślił Eugeniusz Mironowicz, w l. 1921–1926 dominującą rolę w polityce etnicznej na wschodnich terenach Polski odgrywały lokalne struktury polityczne²⁰. W przypadku Wilna był to Delegat Rządu Polskiego, później wojewoda.

Polską politykę etniczną w Wilnie można warunkowo podzielić na dwa etapy: 1) lata 1920–1926 – umacnianie pozycji polskich władz i mieszkańców narodowości polskiej (rozwój oświaty w języku polskim i języka polskiego, zakaz antypolskiej

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ E. Kirwiel, *op. cit.*, s. 16–24; S. Tokć, R. Radzik, E. Mironowicz, *Zmiana struktury narodowościowej na pograniczu polsko-białoruskim w XX wieku*, Białystok 2005, s. 45–46.

¹⁹ W. Bolecki, *Ptasznik z Wilna. O Józefie Mackiewicz*, Kraków 2007, s. 147.

²⁰ Я. Мірановіч, *Навейшая гісторыя Беларусі*, Беласток 1999, с. 80.

agitacji, stosowanie represji wobec przedstawicieli niektórych grup etnicznych i in.), 2) lata 1926–1939 – okres reżymu autorytarnego, w którym sytuacja niedominujących grup mieszkańców uległa pogorszeniu. Zarówno polscy narodowcy, jak też umocnieni po przewrocie państwowym w 1926 r. zwolennicy Józefa Piłsudskiego, dążyli w polityce etnicznej do osiągnięcia podobnych celów – asymilacji mniejszości narodowych. Jeżeli celem narodowców była polonizacja mniejszości, to piłsudzycy podkreślali wagę asymilacji państwowej (podstawa asymilacji etnicznej). Dlatego polityka etniczna była zróżnicowana w zależności od interesów państwowych i sytuacji różnych mniejszości narodowych (ich liczby, zamieszkiwanego terytorium, związków z etniczną ojczyzną itp.)²¹.

Polska pozycja na wschodnich rubieżach kraju nie była silna – osłabiały ją: dominacja ilościowa oraz aspiracje narodowe Ukraińców i Białorusinów, podnoszenie przez Litwinów kwestii niezależności Wilna, niejasna postawa Żydów. Dlatego zaczęto umacniać pozycję zamieszkujących te tereny Polaków oraz marginalizować wpływ jednych grup etnicznych, a wzmacniać innych. Nieliczne w Wilnie grupy Tatarów i Karaimów, w odróżnieniu od Litwinów czy Białorusinów, były protegowane (ponieważ państwo polskie nie miało wątpliwości co do ich lojalności politycznej). Stałe wspierano finansowo życie religijne oraz działalność kulturalną tych wspólnot. Wzmacniana była z kolei kontrola nad życiem innych grup etnicznych (Litwinów, Białorusinów). Mieszkancka międzywojennego Wilna, Litwinka, słynna lekarka Veronika Alseikienė sytuację Litwinów w l. 1920–1923 scharakteryzowała następująco: „Litwini udają się do Kowna, pozostali ci, którzy trzymali się jakiejś organizacji. [...] Litewska inteligencja w Wilnie jest bardzo nieliczna, Polacy stworzyli dla Litwinów takie warunki, że Litwini nie mogli nigdzie dostać pracy, nauczyciele nie otrzymywali zezwoleń na prowadzenie działalności, Litwini abiturienti nie byli przyjmowani na Uniwersytet Batorego”²². Z biegiem czasu pesymistyczne nastroje coraz bardziej się pogłębiały.

Obraz i dynamika stosunków międzyetnicznych w Wilnie

Z jednej strony tolerowano istnienie i działalność mniejszości narodowych Wilna i Wileńszczyzny, z drugiej jednak – ograniczano je: miała miejsce kontrola procesów migracyjnych, stosowano metody represyjne w rozwiązywaniu problemów etnicznych. Skutecznym sposobem „dyscyplinowania” mniejszości narodowych było wydalanie aktywniejszych działaczy z Wilna i w ogóle z Polski. Znane są 32 przypadki wydalenia Litwinów i Białorusinów w 1922 r. z Wilna na Litwę²³. Nie ograniczono się jednak do tego. Celem było usunięcie dalszych bardziej aktywnych działaczy. Komisarz Wilna zainicjował takie działania także wobec prezesa Litewskiego Komitetu Narodowego Danieliusa Alseiki, jednak wówczas nie zezwoliła

²¹ Dyrektywy polityki narodowościowej Polski (1936 r.), AAN, z. 9, t. 802, k. 2.

²² Wspomnienia Veroniki Alseikienė o mężu [1960 r.], *Litewskie Archiwum Literatury i Sztuki*, z. 459, op. 3, t. 16, k. 16.

²³ *Vilniaus klausimas 1918–1922 metais*, Vilnius 2013.

na to Warszawa²⁴. Do aktywnej działalności zniechęcały również powtarzające się aresztowania (np. w 1921 r. na Łukiszkach została osadzona, będąca w podeszłym wieku, Emilija Vileišienė, później znalazł się tam poeta Juozas Kėkštas, podobny los spotkał inteligentów białoruskich, o których będzie mowa niżej²⁵).

W opinii lokalnych polskich instytucji lojalni wobec państwa i władz byli mieszkańcy Wilna narodowości tatarskiej, karaimskiej, część rosyjskiej (staroobrzędowcy). Życie kulturalno-religijne Tatarów i Karaimów było wspierane finansowo. Tak np. na potrzeby czterech wspólnot Karaimów w Polsce (w Wilnie, Trokach, Łucku i Haliczu) przeznaczano 24 tys. złotych rocznie²⁶. Podobnie wspierano wspólnoty Tatarów. Dlatego w Wilnie Karaimi i Tatarzy pokojowo współżyli z Polakami, stosunki między tymi narodowościami charakteryzowały się brakiem konfliktów czy choćby napięć. W Wilnie bez jakichkolwiek ograniczeń działało Wileńskie Stowarzyszenie Karaimów, Związek Kulturalno-Oświatowy Tatarów Rzeczypospolitej Polskiej, w uroczystościach brali udział wysoko postawieni przedstawiciele władz lokalnych, w tym wojewoda wileński²⁷. Nie czyniono również przeszkód w zajmowaniu przez przedstawicieli tych mniejszości stanowisk państwowych, np. osoby narodowości tatarskiej pracowały na Uniwersytecie Stefana Batorego, w Wileńskim Sądzie Apelacyjnym i adwokaturze²⁸. Dla przedstawicieli innych narodowości zajęcie stanowisk państwowych nie było łatwe. Na polecenie Ministerstwa Spraw Wewnętrznych Polski od jesieni 1921 r. możliwość zajęcia stanowisk państwowych na wschodnich rubieżach państwa była zarezerwowana dla Rosjan, zachodnich – Niemców²⁹.

Rosjanie w Wilnie zjednoczeni byli we wspólnotach religijnych: staroobrzędowców i prawosławnych. Mieszkających w Wilnie staroobrzędowców polskie władze oceniały jako lojalnych obywateli, dlatego nie przeszkadzano w rozwoju ich życia religijno-społecznego. W Wilnie działały utrzymywane przez władze szkoły staroobrzędowców, w l. 1930–1936 organizowano kursy pedagogiczne, założono bibliotekę-czytelnię, przytułek dla starców, ukazywała się prasa³⁰.

Wileńskich Rosjan prawosławnych polskie władze lokalne, ze względu na aspiracje polityczne, traktowały mniej przychylnie niż staroobrzędowców, gdyż wielu z nich do Wilna przybyło po I wojnie światowej. Część marzyła o przywróceniu

²⁴ Poufne pismo Urzędu Delegata Rządu do Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, 29 VIII 1924, LCAP, z. 51, op. 15, t. 1234, k. 82.

²⁵ Pismo Delegata Rządu do generała L. Żeligowskiego, 21 I 1921, *ibidem*, z. 21, op. 1, t. 51, k. 2; V. Žeimantas, Maksimas Tankas ir prieskario Vilniaus lietuviai, <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2013-02-26-vytautas-zeimantas-maksimas-tankas-ir-prieskario-vilniaus-lietuviai/96245>.

²⁶ Informacja o sprawach wyznaniowych Karaimów i Tatarów [1940], LCAP, z. 401, op. 5, t. 5, k. 289.

²⁷ Wykaz Stowarzyszeń Społeczno-Oświatowych działających na terenie Okręgu Administracyjnego Wileńskiego, zarejestrowanych w Urzędzie Delegata Rządu w Wilnie, *ibidem*, z. 51, op. 15, t. 1234, k. 3v; J. Januszewska-Jurkiewicz, *op. cit.*, s. 656.

²⁸ Pismo Delegata Rządu do Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, 17 II 1923, LCAP, z. 51, op. 15, t. 210, k. 17v.

²⁹ Okólnik nr 11 Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, 25 X 1925, *ibidem*, z. 51, op. 15, t. 78, k. 59.

³⁰ Pismo do Kuratorium Okręgu Szkolnego Wileńskiego, 7 X 1922, *ibidem*, z. 172, op. 1, t. 656, k. 46; В. Барановский, Г. Потапенко, *op. cit.*, s. 72.

jednolitej, silnej monarchii rosyjskiej, stąd polskie władze państwowe były w stosunku do nich bardziej podejrzliwe. Rosjanie skupiali się na rozwijaniu działalności kulturalno-oświatowej – w Wilnie działały prywatne rosyjskie szkoły początkowe i gimnazja (męskie i żeńskie), ukazywały się czasopisma, działały stowarzyszenia. Jednak podobnie jak w przypadku innych grup etnicznych (Białorusinów czy Litwinów) źródłem napięć była oświata. Działacze tej mniejszości skarżyli się, że w 1928 r. w jednej z rosyjskich szkół nauczyciele Rosjanie zostali zastąpieni Polakami³¹. Część rodziców, nie mając pewności co do przyszłości gimnazjum rosyjskiego, swoje dzieci skierowała do polskich szkół.

Litwini w Wilnie nie stanowili ilościowo licznej wspólnoty. Jednak na ich sytuację wpływała nie tylko polska polityka etniczna, ale też skomplikowane stosunki między Litwą i Polską, jak też utożsamianie Litwinów ze stanowiskiem Litwy w kwestii Wilna oraz zmiany w położeniu Polaków na Litwie. W opinii miejscowych władz polskich, stanowili oni swoiste „wrogie litewskie przedstawicielstwo”, wykonujące polecenia rządu Litwy. Należy podkreślić, że sytuacja wileńskich Litwinów zaczęła się szybciej zmieniać po 1923 r., gdy na szczepku międzynarodowym (na Konferencji Ambasadorów) kwestia przynależności Wilna została ostatecznie rozstrzygnięta na korzyść Polski. Wówczas działalność organizacji litewskich zaczęła być coraz bardziej ograniczana: stowarzyszenia kulturalne, instytucje oświatowe i charytatywne musiały uzyskać na nowo rejestrację, utraciły zajmowane dotąd pomieszczenia, trudniej było dostać pozwolenie na prowadzenie działalności nauczycielskiej³².

Polskie władze dostrzegały „zagrożenie” ze strony Litwinów nawet w czysto gospodarczych stosunkach między Litwinami i Polakami. Na przykład, niektórzy mieszkańcy narodowości polskiej, ze względu na korzystne ceny i dobrą jakość, lubili robić zakupy w sklepach litewskich – nie było to pozytywnie odbierane przez polskie władze administracyjne, nie tylko ze względów gospodarczych (Polacy nie kupują towarów w polskich sklepach), ale też politycznych (obawiano się wpływu Litwinów na polskich konsumentów)³³. Ograniczeń ekonomicznych doznali też mieszkańcy narodowości żydowskiej. Poza zachęcaniem do niekupowania w sklepach żydowskich (w mieście rozdawano kartki z napisem „nic u Żyda, niczego dla Żyda”), podejmowano próby ich wyeliminowania z poszczególnych sektorów, np. kierowcy Żydzi zostali zwolnieni z pracy w przedsiębiorstwie transportowym „Arbon”, ich skargi nie przyniosły skutków.

Sytuacja Litwinów na Wileńszczyźnie i Polaków na Litwie zaczęła się upodabniać już na początku lat dwudziestych XX w., a proces ten uległ szczególnej intensyfikacji po wprowadzeniu w obu krajach reżymów autorytarnych. W prasie litewskiej opisywano przypadki dyskryminacji Litwinów na Wileńszczyźnie, którym

³¹ A. R. Machola, *Szkolnictwo rosyjskie w Polsce*, <http://www.mochola.org/russiaabroad/mochola/russchoo.htm>.

³² Pismo do Kuratorium Okręgu Szkolnego Wileńskiego, 6 X 1923, LCAP, z. 172, op. 1, t. 1366, k. 249, 250v, 253; Sprawozdanie o życiu w Wilnie za czerwiec 1925, *ibidem*, z. 15, op. 2, t. 232, k. 79.

³³ Poufne sprawozdanie z działalności stowarzyszeń kulturalno-oświatowych, filantropijnych itp. na terenie m. Wilna, *ibidem*, z. 51, op. 15, t. 1234, k. 73v.

towarzyszyły głosy społeczeństwa, domagającego się rewizji polityki rządu litewskiego wobec szkolnictwa w języku polskim, wstrzymania jego finansowania³⁴. Pogorszenie, poczynając od 1927 r., położenia Polaków na Litwie (zamykanie szkół początkowych, sprawdzanie kwalifikacji nauczycieli Polaków) miało bezpośredni wpływ na sytuację Litwinów w Wilnie i na Wileńszczyźnie. W 1927 r. rozpoczęto ograniczanie ich życia oświatowego, kulturalnego, stosowanie represji. Zamknięto wówczas ponad 40 litewskich szkół początkowych, przestało działać jedyne litewskie seminarium nauczycielskie w Wilnie, a grupę działaczy tej mniejszości wydalono na Litwę³⁵. Ponad 80 wileńskich inteligentów narodowości litewskiej znalazło się na celowniku polskiej cenzury. Nawet podczas imprez o charakterze religijnym wileńskim Litwinom przypominano o sytuacji Polaków na Litwie. Np., w 1926 r. podczas Zaduszek młodzież litewska w Wilnie na Cmentarzu Rossa uczciła pamięć pochowanych tam słynnych litewskich działaczy i poległych żołnierzy. Gdy wygłaszali przemówienia i śpiewali pieśni religijne po litewsku, znajdujący się tam Polacy wyrażali niezadowolenie, mówiąc: „W Kownie w kościele po polsku śpiewać nie pozwalają, a tu mogą organizować demonstracje i publicznie śpiewać po litewsku”³⁶.

Nie brakowało też bezpośrednich przejawów napięć w stosunkach między Polakami i Litwinami. Najwięcej przypadków miało miejsce wśród młodzieży. Np., pod koniec maja 1930 r. w pobliżu katedry uczniowie Polacy pobili uczniów Litwinów³⁷. Podobny przypadek powtórzył się w 1933 r., gdy litewska młodzież na Cmentarzu Antokolskim chciała uczcić zmarłych litewskich działaczy. Za publiczne śpiewanie hymnu Litwy, choć nie było to zakazane, policja aresztowała grupę litewskich studentów³⁸. Jednak najtrudniejsze dla wileńskich Litwinów były l. 1936–1938, gdy w mieście praktycznie nie istniało już zorganizowane litewskie życie kulturalne³⁹. Należy podkreślić, że w Polsce rządzili wówczas wojskowi, których przedstawiciel zajął również stanowisko wojewody wileńskiego (Ludwik Bociański). Na początku 1936 r. pewien mieszkaniec Wilna, Białorusin, zauważył: „W ostatnim czasie w Wilnie i w różnych centrach powiatowych struktury władz organizują długie antylitewskie mityngi i demonstracje [...] żądając dla Polaków na Litwie amnestii, szkół, wolności języka – wszystkiego, czego sami nie dają ani Litwinom, ani Białorusinom, ani Żydom ...”⁴⁰.

Wileńscy Litwini spodziewali się pozytywnych zmian po wznowieniu litewsko-polskich stosunków dyplomatycznych w 1938 r., które jednak nie nastąpiły. W owym czasie zamknięto organizację o charakterze wyłącznie naukowym Litewskie Stowarzyszenie Naukowe, nie pozwolono na przywrócenie działalności or-

³⁴ Pismo Urzędu Komisarza m. Wilna, 24 XII 1923, *ibidem*, z. 15, op. 2, t. 114, k. 358.

³⁵ I. Petrauskienė, *op. cit.*, s. 74; E. Kirwiel, *op. cit.*, s. 138; D. Alseika, *op. cit.*, s. 108; Sprawozdanie o mniejszościach narodowych za październik 1927, AAN, z. 9, t. 961, k. 203.

³⁶ Pismo do Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, 14 XII 1926, LCAP, z. 51, op. 7, t. 205, k. 4v–5.

³⁷ Pismo do Urzędu Wojewódzkiego Wileńskiego, 12 VI 1930, *ibidem*, z. 51, op. 17, t. 155, k. 20.

³⁸ Poufne pismo do Urzędu Wojewódzkiego Wileńskiego, 12 XII 1933, *ibidem*, z. 51, op. 2a, t. 294, k. 81.

³⁹ B. Makauskas, *op. cit.*, s. 208–214.

⁴⁰ M. Tankas, *op. cit.*, s. 40.

ganizacji charytatywnych, organizowanie występów amatorskich czy innych imprez. Wieloletni pracownik Litewskiego Stowarzyszenia Naukowego, Pranas Razmukas, ówczesne nastroje Litwinów scharakteryzował następująco: „Straszny koszmar zawisł nad życiem wileńskich Litwinów po oplombowaniu pomieszczeń prawie wszystkich lit[ewskich] organizacji, wtrąceniu działaczy i nauczycieli do więzień, słyszysz, że za chęć oderwania Wilna od Polski [...]”⁴¹. Starania wileńskich Litwinów, aby przełamać blokowanie działalności przy wsparciu polskiej inteligencji, również okazały się bezowocne⁴². Łotewska prasa przepowiadała mieszkającym w Wilnie Litwinom, że jeżeli polonizacja będzie prowadzona nadal, to po jednym pokoleniu na Wileńszczyźnie nie zostanie nawet śladu litewskości⁴³.

W stosunku do Białorusinów na Wileńszczyźnie instytucje państwowe zajmowały inne stanowisko. Myślano, że uda się ich łatwo zasymilować przez wzmocnienie wpływu polskiego. W realizacji tego celu miała pomóc oświata (zaplanowano zakładanie polskich lub białoruskich szkół z nauczaniem języka polskiego), środki administracyjne (osiedlanie Polaków na wschodnich terenach, przygotowanie lojalnej kadry złożonej z lokalnych Białorusinów, którzy przede wszystkim mieli zająć stanowiska w miejscowościach zamieszkałych przez Polaków) i in.⁴⁴ Działalność Białorusinów, która nastawiona była na odżegnywanie się od wpływów polskich (np., prywatne szkoły białoruskie, wydawnictwa) była zawężana. W 1922 r. Kuratorium Okręgu Szkolnego Wileńskiego podjęło działania, mające na celu przekształcenie istniejących w Wilnie szkół białoruskich. Ich liczba została zmniejszona. Następnym krokiem było ich upaństwowienie⁴⁵. Jesienią 1926 r. na łamach białoruskiego pisma „Sialanskaja Niva” wyrażano oburzenie, że w wyniku dążeń polonizacyjnych wileńskie szkoły białoruskie stały się polskimi, w których dla nauczycieli Białorusinów nie znalazło się miejsca, gdyż nie zostali zatwierdzeni jako nauczyciele, mimo posiadania odpowiednich kwalifikacji⁴⁶.

Należy wspomnieć, że Wilno było ważnym ośrodkiem białoruskiego ruchu narodowego. Tu zrodziła się idea niezależności Białorusi⁴⁷. Jednak miejscowe władze polskie starały się zmniejszyć znaczenie Wilna jako centrum konsolidacji Białorusinów. Działalność polityczna i oświatowa Białorusinów w Wilnie skierowana na tworzenie niezależnego państwa narodowego lub tylko wzmacnianie aspiracji narodowych była ograniczana, a aktywni działacze białoruscy represjonowani, tj. aresztowani lub wydalani. W 1922 r. aresztowania nie uniknął pisarz białoruski, nauczyciel gimnazjalny, Maksim Harecki, w 1926 r. – Antoni Łuckiewicz, w 1928 r. zesłanych zostało kilku uczniów gimnazjum białoruskiego⁴⁸, w 1933 (1934) r. – Maksim

⁴¹ *Wspomnienia Pranas Razmukasa* [1977], Archiwum Giedrė, Marii i Birutė Razmukaitė.

⁴² Projekt apelu do inteligentów polskich (kwiecień 1938), Dział Rękopisów Instytutu Literatury Litewskiej, z. 64–47, k. 4–5.

⁴³ Omówienie artykułu „Pehdeja Brihdi”, LCAP, z. 51, op. 2a, t. 294, k. 83.

⁴⁴ Pro memoriam w kwestii Białorusinów, *ibidem*, z. 21, op. 1, t. 7, k. 13.

⁴⁵ Wykaz szkół białoruskich w Wilnie w l. 1923–1924, *ibidem*, z. 51, op. 15, t. 299, k. 1.

⁴⁶ Meldunek tygodniowy za 15–22 X 1927, *ibidem*, z. 51, op. 7, t. 1725, k. 311v.

⁴⁷ E. Gimžauskas, Vilniečių nuostatos ir Vilniaus politinio lietuviškumo klausimas 1918 m. lapkričio-gruodžio mėn., *Lietuvos istorijos metraštis*. 2012–2, Vilnius 2013, s. 90.

⁴⁸ Sprawozdanie Policji Wileńskiej, 21–27 XII 1928, LCAP, z. 53, op. 23, t. 873, k. 33, 373.

Tank⁴⁹. W opinii jednego z przedstawicieli komitetu rodzicielskiego gimnazjum białoruskiego, takie działania jedynie zaostrzały stosunki polsko-białoruskie⁵⁰. W 1928 r. podczas omawiania kwestii podziału administracyjno-terytorialnego województw wschodnich, wojewoda poleski nie poparł projektu połączenia województw wileńskiego i nowogródzkiego, gdyż w taki sposób doszłoby do wzmocnienia ruchu białoruskiego. W jego ocenie, w województwie wileńskim, w związku z dominacją polskiej kultury, stopniowo wpływy białoruskie miały słabnąć, a zamieszkałe przez Białorusinów tereny polonizować się⁵¹.

Wspierani przez władze byli Białorusini nastawieni propolsko (grupa Pawła Aleksiuka). Planowano wzmacnianie działalności osób o podobnych postawach⁵². Mimo niepomysłnych warunków w Wilnie przez dłuższy lub krótszy czas ukazywały się białoruskie gazety i czasopisma (m.in.: „Nasza Dumka”, „Kolosse”, „Sialianskaja Gazeta”, „Chryścijanskaja Dumka”), działało Białoruskie Towarzystwo Naukowe, Muzeum Historyczno – Krajoznawcze (kierownik Antoni Łuckiewicz), gimnazjum, które wychowało niejednego słynnego białoruskiego działacza kultury, jak na przykład Natalię Arseniewą, Maksima Tankę, Jankę Szutowicza i innych.

Należy zauważyć, że nacisk polskich władz państwowych czy kościelnych na Białorusinów przynosił rezultaty przeciwne do oczekiwanych, np. zwierzchnik archidiecezji wileńskiej w 1926 r. zakazał Białorusinom katolikom czytania wydawanego przez białoruskich chrześcijańskich demokratów pisma „Bielaruskaja Krynica”⁵³. Efekt zakazu był odwrotny – popularność pisma wzrosła⁵⁴.

Wspólnota żydowska w Wilnie pod względem ilościowym i jakościowym bardzo różniła się od innych wspólnot etnicznych. Na początku omawianego okresu stosunek polskich władz do wileńskich Żydów był bardzo ostrożny. Z jednej strony ze względu na ich orientację prolitewską w sprawie przynależności Wilna (część Żydów popierała Litwę w tej kwestii), z drugiej – w oczach Polaków podejrzenie budziła znaczna rusyfikacja Żydów i popularność wśród nich idei lewicowych (komunistycznych). Dlatego ich działalność była kontrolowana środkami administracyjnymi; zwlekano także z przyznaniem wielu osobom polskiego obywatelstwa.

Polski nacjonalizm i antysemityzm prowadził do napięć międzyetnicznych w Wilnie. Silni byli polscy nacjonałiści (endecy), wspierani przez część mieszkających tu Polaków. Endecy wszczynali akcje antysemickie, jak na przykład bojkot

⁴⁹ LCAP, z. 51, op. 7, t. 1725, k. 311; V. Žeimantas, *Maksimās Hareckis ir jo senasis Vilnius* <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2013-01-29-vytautas-zeimantas-baltarusiu-rasytojas-maksimās-hareckis-ir-jo-senasis-vilnius/94476>; V. Žeimantas, *Vilniuje atidaroma paroda „Maksimās Tankas. Gyvenimo puslapius variant...”* http://www.lzs.lt/lt/naujienos/sukaktys_jubileejai/archive/vilniuje_atidaroma_paroda_maksimās_tankas...gyvenimo_puslapius_variant....html.

⁵⁰ *Ibidem*, k. 373.

⁵¹ Projekt wojewody poleskiego podziału administracyjnego ziem wschodnich, LCAP, z. 51, op. 2a, t. 10, k. 8.

⁵² Poufne sprawozdanie z działalności stowarzyszeń kulturalno-oświatowych, filantropijnych i innych na terenie m. Wilna, *ibidem*, z. 51, op. 15, t. 1234, k. 72.

⁵³ Я. Мірановіч, *Навейшая...*, s. 95. Rapolas Mackonis w dzienniku zanotował, że rozporządzenie arcybiskupa R. Jałbrzykowskiego ukazała się w r. 1928, *Dział Rękopisów Instytutu Literatury Litewskiej*, z. 64–24, k. 108.

⁵⁴ Sprawozdanie Policji Wileńskiej 21–23 XII 1928, LCAP, z. 53, op. 23, t. 873, k. 33.

żydowskich towarów, ograniczanie praw studentów Żydów na Uniwersytecie Stefana Batorego, napady na Żydów na wileńskich ulicach itp. Takie akcje periodycznie się powtarzały (1920, 1922, 1924, 1931, 1932, 1936, 1939 r.). Chętnie brała w nich udział część polskich studentów oraz młodzieży ze szkół średnich, napadająca na Żydów wprost na ulicy. Szczególnie radykalne akcje miały miejsce jesienią 1931 r., gdyż pociągnęły za sobą ofiary śmiertelne. Mimo iż inicjatorami zamieszek byli Polacy, kary sądowe dotknęły jedynie Żydów. Wileńska prasa żydowska podnosząca kwestię bezczynności władz i odpowiedzialności winnych była konfiskowana. Miejscem antyżydowskich akcji był też Uniwersytet Stefana Batorego, chociaż – jak zauważył Theodore R. Weeks – Polacy nazywali go centrum nie tylko nauki, ale też tolerancji etnicznej⁵⁵. Liczba studentów Żydów stopniowo rosła: w 1920 r. stanowili oni 14 proc. ogółu, w 1930 r. – 27 proc.⁵⁶ Jednak w latach trzydziestych XX w. ich odsetek spadł i w 1937 r. stanowili na uniwersytecie zaledwie 13 proc. Znaczna ilość studentów Żydów na uczelni budziła niezadowolenie polskich studentów o orientacji narodowej. Miała tam miejsce segregacja Żydów polegająca na wprowadzeniu getta ławkowego, czyli zmuszaniu do zajmowania miejsc po lewej stronie sali. Protesty żydowskiej młodzieży oraz próby zmiany sytuacji wywoływały agresję studentów narodowców wymierzoną przeciwko Żydom (zdarzały się pobicia, nie wpuszczania ich do sal wykładowych). Konflikt między Polakami i Żydami osiągnął apogeum w roku akademickim 1931–1932, w którym nawet doszło z tego powodu do przejściowego zamknięcia uniwersytetu⁵⁷. Polsko-żydowskie ekscesy zdarzały się na uczelni również później.

Napięcia międzyetniczne wiązały się również z kwestią oświaty. Już w 1922 r. zaplanowano zakładanie polskich szkół dla dzieci żydowskich⁵⁸. Jednak w wyniku sprzeciwów Żydów, z podobnego pomysłu zrezygnowano. Zamiast tego zaczęto stopniowo zwiększać liczbę przedmiotów w języku polskim lub wstrzymywano zezwolenia na działalność szkół żydowskich. W 1933 r. taki los spotkał najstarsze żydowskie Gimnazjum im. Zofii Gurewicz, które istniało od 1906 r. Napięcia w stosunkach między Polakami i Żydami popychały tych ostatnich do jeszcze większej izolacji. Unikali miejsc publicznych w mieście oraz imprez (np. w polskich teatrach).

Należy zauważyć, że stosunki międzyetniczne w Wilnie zaostrzały się w okresie rządów autorytarnych. Kryzys gospodarczy, który ogarnął kraj (koniec lat dwudziestych – początek lat trzydziestych XX w.), jeszcze silniej wpłynął na konflikty narodowościowe, gdyż mieszkańcy miasta, w wyniku niedostatku i bezrobocia, swoją agresję skierowali na przedstawicieli innych narodowości, innojęzycznych mieszkańców miasta. Tym bardziej, że lokalne władze nie podjęły zdecydowanych kroków pozwalających ustabilizować sytuację. Za publiczne demonstrowanie litewskości czy białoruskości można było uciepić fizycznie.

⁵⁵ T. R. Weeks, *op. cit.*, s. 21.

⁵⁶ A. Srebrakowski, *Białoruś i Białorusini na Uniwersytecie Stefana Batorego w Wilnie*, „Петербургские славянские и балканские исследования” 2011, nr 2, s. 83; S. Atamukas, *op. cit.*, s. 184.

⁵⁷ Załącznik nr 1 do pisma L. 2061/31/32, DzR BLAKW, z. 98–580, k. 9v, 32v.

⁵⁸ Raport Policji Wileńskiej, 11 VII 1922, LCAP, z. 51, op. 15, t. 40, k. 230.

W zasadzie należy zgodzić się z opinią, że wspólnoty etniczne w Wilnie międzywojennym żyły w izolacji od siebie, jakby w swoim świecie: Litwini byli zatrudniani w litewskich, publicznych lub prywatnych, instytucjach i w większości utrzymywali kontakty ze „swoimi”; z polskimi władzami kontaktowali się jedynie z konieczności. Podobnie zachowywali się przedstawiciele innych narodowości. Należy jednak podkreślić inicjatywy mające na celu współpracę i wzajemne wspieranie się mniejszości, np. rodzinom Białorusinów wydalonych w 1922 r. z Wilna na Litwę Tymczasowy Komitet Litwinów Wileńskich udzielił wsparcia finansowego⁵⁹. Z kolei we wrześniu 1924 r. Białorusini, posłowie polskiego sejmu, skierowali interpelację do ministra spraw wewnętrznych Polski, zapytaniem, dlaczego litewskiemu towarzystwu „Rytas” nie zezwolono na zorganizowanie zjazdu nauczycieli Litwinów. W 1925 r. wileńscy Litwini, Żydzi i Białorusini wspólnie wystąpili do Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego przeciwko zwiększaniu roli języka polskiego w ich szkołach⁶⁰. W uroczystościach różnych mniejszości uczestniczyli przedstawiciele innych wspólnot etnicznych, np. w 1933 r. w Wilnie w obchodach Dnia Odbudowy Państwa Litewskiego (16 lutego) wzięli udział przedstawiciele Białorusinów i Ukraińców. Należy wspomnieć również o kontaktach osobistych ludzi kultury różnych narodowości. Białoruski literat Maksim Tank utrzymywał kontakt z litewskim artystą Rapolasem Jakimavičusem (Rafał Jachowicz), poetą Juozasem Kėkštase, muzykiem Konstantinase Galkauskasem⁶¹. Z tym ostatnim współpracowali również wileńscy pedagodzy, Żydzi i Rosjanie. Niektóre kontakty osobiste przerodziły się w rodzinne (litewska poetka Ona Miciūtė została żoną Białorusina, redaktora pisma „Koloss”, Szutowicza). Można zatem zgodzić się z opinią historyka Rimantasa Miknysa, że wilnianie różnych narodowości, inteligencji, podtrzymywali kontakty towarzyskie i nawzajem się wspierali.

Wnioski

W międzywojennej, wielonarodowej, Polsce w kwestiach etnicznych prowadzono politykę asymilacji obrzeży państwa w celu niwelacji różnic etnicznych i homogenizacji społeczeństwa w oparciu o polską kulturę. Decyzje polskich władz i ich realizacja „oczyszczały” etnicznie Wilno i wzmacniały w nim polskość. Cel takiej polityki został częściowo osiągnięty w przededniu II wojny światowej. Jeżeli pod koniec XIX w. Wilno było miastem żydowsko-polskim, to w 1939 r. było to miasto polsko-żydowskie.

Na początku omawianego okresu rolę dominującą w polityce narodowościowej odgrywały władze lokalne, które w stosunku do mniejszości były bardziej nieustępliwe niż instytucje Polski centralnej. Polityka mająca na celu eliminację różnic etnicznych doprowadziła do tego, że przedstawiciele niedominujących w Wilnie grup narodowościowych nie mieli zaufania do polskich władz.

⁵⁹ Raport Policji Wileńskiej, 27 IV 1922, *ibidem*, z. 51, op. 15, t. 40, k. 340.

⁶⁰ Pismo do Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, 27 IX 1925, *ibidem*, z. 172, op. 1, t. 1366, k. 31–333.

⁶¹ V. Žeimantas, *op. cit.*

W l. 1920–1939 stosunki międzyetniczne w Wilnie miały dwojaki charakter. Relacje między nielicznymi, politycznie nieznaczącymi grupami mieszkańców (Tatarów, Karaimów, Niemców, Łotyszy), a większością polską, można określić jako niekonfliktowe i spokojne. Jednak w stosunkach między bardziej znaczącymi pod względem ilościowym czy politycznym grupami etnicznymi (Żydami, Litwinami, Białorusinami) i Polakami istniało napięcie oraz wrogość. Najlepiej zorganizowanymi i aktywnymi mniejszościami narodowymi Wilna byli Żydzi i Litwini. Ich działalność koncentrowała się na dziedzinie kulturalno-oświatowej (w przypadku Żydów również gospodarczej). Starania polskich władz, by ograniczyć aktywność tych grup spotykały się ze sprzeciwem i oporem, który najczęściej był tłumiony przy użyciu środków represyjnych (zakazywanie działalności organizacji, konfiskata wydawnictw, aresztowania aktywnych działaczy itp.). Dlatego życie tych wspólnot było skierowane do wewnątrz. Taka sytuacja ostatecznie doprowadziła do tego, że Wilno dzieliło się na osobne świątynie, istniejące równolegle: mieszkańcy narodowości polskiej niewiele wiedzieli i nie interesowali się życiem innych narodowości, te z kolei były „zamknięte” w żydowskim, litewskim czy białoruskim świecie. Możliwe, że na brak ściślejszych kontaktów między Polakami i przedstawicielami mniejszości narodowych w Wilnie wpłynęła z jednej strony silna polska dominacja i przejawy nacjonalizmu, z drugiej – napływ do wileńskich instytucji wielu urzędników z innych rejonów Polski, których nie interesowała specyfika i wielonarodowościowa przeszłość tego regionu. Mechanicznie wykonywali polecenia wyższych władz, dotyczące możliwie najszybszej polonizacji tego obszaru.

Przedstawiciele niedominujących w Wilnie grup etnicznych, zwłaszcza spośród inteligencji, starali się połączyć starania, aby skuteczniej oprzeć się naciskom polonizacyjnym władz.

Summary

Interethnic Relations in Vilnius in 1920–1939

Relying on archival and historiographic materials, the article analyzes the expression of interethnic relations in Vilnius in 1920–1939, the activities determining their dynamics and change are revealed, the attitude of the institutions of local government toward the various ethnic groups of the city, their problems and the methods of settling of these problems are discussed.

The author discussed whether the situation of the non-dominating groups of Vilnius city inhabitants – Jews, Lithuanians or Belarusians and others – was really good or nevertheless did they encounter the mistrust, contempt, physical violence of the majority of the city's residents, the Poles, or were the interethnic relations in Vilnius exemplary and ideal, and was there not being developed a convergent, eliminating ethnic singularities model of relations.

From an ethnic point of view the multi-national country of Poland carried out on the state's borders assimilation policies, which had to level ethnic differences

and homogenize society on the basis of Polish culture. One of the centers of Polish culture on the country's border was Vilnius, in which the Polish identity was being strengthened. Thus on the eve of World War II Vilnius was a Polish-Jewish city, although at the end of the 19th c. it was a Jewish-Polish city.

In 1920–39 interethnic relations in Vilnius had a dual nature. The relations of the sparse, politically insignificant groups (the Tatars, Karaites, Germans, Latvians) of inhabitants with the majority having Poles could be named as non-conflicting and calm. However, in the relations of the quantitatively or politically more significant ethnic groups (Jews, Lithuanians, Belarusians) and the Poles there was tension and hostility. The Jewish and Lithuanian residents of Vilnius were the most organized and active. Their activities concentrated in the cultural-educational (in the Jewish case also economic) field. The efforts of the local Polish institutions of government to limit the activities of these groups would meet opposition and resistance, which they in most cases would suppress by repressive measures (the termination of the activities of organizations, the confiscation of publications, the arrests of active members and other means). Such a situation eventually led to that the life of Vilnius was divided into different worlds, which existed in parallel: the Polish inhabitants knew little about and were little interested in the life of other nationalities, while the latter were "shut in" their Jewish, Lithuanian or Belarusian world. However, the intellectuals of the various nationalities sought for common points, tried to support each other's initiatives and in such a way to amortize the negative consequences of the policies of the Polish authorities on their lives.

Рэзюме

Міжэтнічныя адносіны ў Вільні ў 1920–1939 гг.

У артыкуле прадстаўлена становішча жыхароў розных нацыянальнасцей у Вільні ў 1920–1939 г. Тагачасныя міжэтнічныя адносіны не былі ідэальнымі і складваліся па-рознаму. Паміж колькасна дамінуючымі палякамі (у 1920 г. складалі каля 56% жыхароў, а ў 1939 г. – каля 67%) і значнымі колькасна і палітычна нацыянальнымі групамі (жыдамі, летувісамі ці беларусамі) здараліся напружанне і канфлікты. Праявы нацыяналізму, імкненне дзяржаўных органаў абмежаваць культурна-асветніцкае жыццё жыдоў, беларусаў і летувісаў, выклікалі незадаволенасць і напружанне, якое душылася рэпрэсіямі. Такая сітуацыя прывяла да таго, што нацыянальнае жыццё ў Вільні дзялілася нібыта на асобныя светы: палякі не надта цікавіліся жыццём жыхароў іншых нацыянальнасцей, а тыя нібыта замкнуліся ў сваім жыдоўскім, летувіскім ці беларускім свеце. Іншай была сітуацыя колькасна невялікіх, але палітычна лаяльных этнічных групаў: караімаў, татараў, латышоў і інш. – іх падтрымлівалі і фінансавалі дзяржаўныя інстытуты. Таму становішча названых групаў заставалася стабільным, а адносіны з уладай і польскім насельніцтвам – спакойнымі і прыязнымі.

Santrauka

Tarptautiniai santykiai Vilniuje 1920–1939 m.

Straipsnyje nagrinėjami tarptautiniai santykiai „lenkiškuoju“ Vilniaus miesto raidos etapu (1920–1939) ir svarstoma, ar nebuvo plėtojamas konvergencinis, etninius savitumus eliminuojantis santykių modelis, ar nedominuojančių gyventojų grupių – žydų, lietuvių, baltarusių, totorių, karaimų ir kitų – padėtis realiai buvo gera ar vis dėlto jie susilaukdavo miesto daugumos gyventojų lenkų paniekos, užgauliojimų, fizinio smurto.

Nagrinėjamu laikotarpiu etniniu požiūriu daugiatautė Lenkijos valstybė vykdė valstybės pakraščių asimiliavimo politiką, kuri turėjo niveliuoti etninius skirtumus ir homogenizuoti visuomenę lenkų kultūros pagrindu. Tokios politikos įgyvendinimas etniškai grynino Vilnių ir stiprino lenkiškumą jame. Jei XIX a. pabaigoje Vilnius buvo žydiškai-lenkiškas miestas, tai 1939 m. jis buvo lenkiškai-žydiškas miestas.

Tarptautiniai santykiai Vilniuje buvo nevienareikšmiai. Kiekybiškai negausių, politiškai nereikšmingų gyventojų grupių (totorių, karaimų, vokiečių, latvių) ir gyventojų daugumos lenkų santykius galima įvardinti kaip nekonfliktiškus, pasitikėjimu grįstus santykius. Tačiau kiekybiškai ar politiškai reikšmingesnių etninių grupių (žydų, lietuvių, baltarusių) ir lenkų santykiuose buvo įtampos ir priešiško. Lokalios lenkų valdžios institucijų pastangos riboti tų grupių veiklą sulaukdavo nepritrimo ir pasipriešinimo, kurį dažniausiai nuslopindavo represinės priemonės (organizacijų veiklos nutraukimas, leidinių konfiskacija, aktyvių narių areštai ir kt.). Tokia padėtis galiausiai atvedė į tai, kad Vilniaus gyvenimas dalinosi į atskirus pasaulius, kurie egzistavo paraleliai: gyventojai lenkai mažai žinojo ir domėjosi kitų tautybių gyvenimu, o pastarieji buvo „užsidarę“ žydiškajame, lietuviškajame ar baltarusiškajame pasaulyje. Vilniaus nedominuojančių etninių grupių gyventojai stengėsi suvienyti pastangas ir tokiu būdu atsispirti lenkų valdžios pastangoms varžyti jų gyvenimą. Intensyviausius ryšius palaikė ir daugiausia sąlyčio taškų turėjo įvairių tautybių inteligentai.